

svar for den historiske dokumentation i Danmark; det ansvar skal fagfolkene tage og de skal gøre det bevidst og professionelt.

Der sker meget i det danske samfund i øjeblikket. Der er grøde i det folkelige liv, ja man kan næsten øjne nye folkelige bevægelser. Tænk hvis noget af den vitalitet kunne kanaliseres ind i den verden, der omfattes af Dansk historisk Fællesforening – der er jo en god tradition at bygge på. Tænk hvis udviklingen af *den* historiske bevidsthed, som er i alle mennesker, kunne intensiveres og være med til at give kvalitet og realitet i nogle af de ny-folkelige bevægelser. Vi har brug for rødder, græs og træer i et samspil.

Kvaliteten kan vi ikke undvære, og dens forudsætning er den professionelle forskning. Den er mere nødvendig i dag end nogensinde før. Historikerne skal skabe et realistisk grundlag for menneskers og samfundets hukkommelse, for uden erfaring kan ingen handle fornuftigt. Det har været tankevækkende at følge en udsendelsesrække i radio-magasinet »familiespejlet« i efteråret 1978 om plejehjem og ældreomsorg i Danmark. I en af disse udsendelser sagde en lokalpolitiker bl.a., at når ældreomsorgen i dag ikke er bedre, end den er, skyldes det hverken ond vilje eller mangel på penge, men mangel på perspektiv og følgelig et utilstrækkeligt beslutningsgrundlag. Ifølge den samme politiker er perspektivet for kort, for vi mangler en realistisk udforskning af alderdommens historie og uden den historiske dimension handler vi i et tomrum. Udtalelser af den art understreger historieforskningens fundamentale betydning, men også hvor vigtigt det er, at vi holder fast på dansk histories lange tradition for at videregive forskningens resultater i en form og i et sprog, som almenheden kan forstå.

Et forholdsvis langt liv med historie (jeg startede som 11-årig) har bestyrket mig i fagets enorme betydning og muligheder. Som jeg ser det, er det muligt at opretholde – ja højne – kvaliteten på det professionelle plan samtidig med at der arbejdes med en demok-

ratisering af faget. Der behøver ikke at være et skisma imellem det folkelige og det professionelle. Historien er overalt og i os alle.

Olaf Olsen:

Rabies archaeologorum¹

Dette indlæg vil ikke bringe nyt fra udgravninger. Det rummer heller ikke nye tolkninger eller forslag til nye udgravninger, men handler tværtimod om, hvad der ikke bør udgraves. Det er min agt at fremføre den påstand, at der generelt udgraves alt for meget og alt for hensynsløst på steder, hvor de arkæologiske levn ikke er truet af ødelæggelse.

Den sidste tilføjelse er vigtig. Det er klart, at hvor fortidsminder alligevel skal fjernes ved anlæg af veje, ved nybyggeri og hvad der ellers kan være anledningen, vil det altid være en fortjenestfuld gerning at tvinge alle tilgængelige arkæologiske oplysninger ud af dem ved udgravning. De synspunkter, der vil blive fremsat her, gælder derfor ikke for nødudgravninger – det som englænderne med et bedre ord kalder »rescue archaeology« – men alene udgravningen af de fortidsminder som er beskyttet af lovgivningen eller af hensynsfulde ejere og derfor ikke er udsat for umiddelbar fare for bortgravning eller anden ødelæggelse.

Inspirationen til dette har jeg fået ved at følge en række udgravninger af borge rundt om i Europa, hvor flittige arkæologer har af-dækket udstrakte bygningslevn. En yderligere inspiration kom ved læsningen af en ny bog: Philip Barker's »Techniques of Archaeological Excavation«, London 1977, der er en fin håndbog for feltarkæologer, skrevet af en fremragende udgraver, men samtidig en uansvarlig og farlig bog, fordi den prædiker den totale ødelæggelses evangelium ved at opfordre arkæologerne til at foretrække den totale udgravning og grave alt bort under udgravningsprocessen. Jeg skal vende tilbage til dette.

1. Indlægget er oprindelig udarbejdet som foredrag på borgforskingsymposiet »Chateau Gaillard IX« i Basel i september 1978.

Jeg er ikke i tvivl om, at alle – eller næsten alle – kolleger mange gange har været i den situation, at de under arbejdet med borge eller andre fortidsminder, som er undersøgt i ældre tid, har måttet beklage de ødelæggelser, som er sket ved gamle udgravninger. De ældre arkæologer havde ofte kun ringe forståelse for de oplysninger, som et omhyggeligt studium af jordlagene i fortidsmindet kunne give. Det var dem nok at fremgrave ruinerne og opsamle de mest iøjnefaldende enkeltfund. At de havde kunnet tidsfæste de forskellige dele af bebyggelsen meget bedre ved at undersøge stratigrafien i aflejringerne, vidste de ikke. Og de tænkte heller ikke på, at de ved at grave al jorden bort forhindrede eftertiden i at kontrollere deres arbejde og supplere deres resultater. Ud fra et forskningssynspunkt er det en tragedie, at nogle af Europas fornemste fortidsminder blev undersøgt for tidligt og derfor har givet alt for få oplysninger fra sig. Skaden kan ikke genoprettes: jordlagene er væk, ødelæggelsen er sket.

Dette skal ikke bebrejdes de gamle arkæologer. De var pionerer, havde andre forudsætninger og kun få erfaringer at bygge på. Men spørgsmålet er, om vi i vore dage, hvor vi dog burde have lært af fortidens fejltagelser, ikke forholder os lige så uansvarligt over for fortidsminderne, når vi – som det sker hver eneste dag – ubarmhjertigt graver fylde lag bort under fremdragelsen af underjordiske fortidslevn.

Naturligvis er der en forskel. Vi undersøger det, vi graver bort, på en helt anden måde end de gamle gjorde. Vi bruger skeen, hvor vore forgængere brugte spader. Vi registrerer alle jordlag, måler og fotograferer, tager prøver af jorden, og ved gode udgravninger bliver alle lag harpet for fund.

Men hvad hjælper alt dette, når vi samtidig graver det hele bort? Er vi virkelig så arrogante, at vi tror, at vore dages udgravningsteknik repræsenterer højdepunktet af arkæologisk formåen? Det gør den bestemt ikke. Enhver ansvarlig feltarkæolog vil indrømme, at han mange gange hver dag står tvivlende overfor forekomster i jorden. Det er os langt fra beskåret at forstå alt, hvad vi ser, og selv i bedste fald vil vore tegninger og beretninger,

ja selv vore fotografier, altid være en forenklet og tendentiøs gengivelse af den arkæologiske virkelighed. Det er ikke helt urigtigt, når det er sagt, at arkæologen kun finder det, han venter at finde.

I sin bog om udgravningsteknik diskuterer Philip Barker indgående, hvorledes man bør udgrave et fortidsminde. Han vender sig mod de arkæologer, der efterlader en del af området »for future more refined excavation«, idet han giver eksempler på tilfælde, hvor en sådan fremgangsmåde ville have givet misvisende resultater.

Selv om Philip Barker erkender, at »total excavation of a non-threatened site, which inevitably means its destruction, must not be undertaken lightly«, er hans konklusion dog denne, at »anything less than total excavation« af et ikke truet fortidsminde »is only justified if the site is too vast to be dug completely.«

Dette er efter min mening en farlig konklusion, så meget mere som en total udgravning efter Philip Barkers metoder er mere total end sædvanligt inden for feltarkæologi. Lad mig give to eksempler.

Det første gælder stolpehuller. Her benytter de fleste arkæologer i dag et lodret snit ved udgravningen. Stolpehullerne bliver undersøgt fra siden, og selv om dette måske ikke i alle henseender er tilfredsstillende, har metoden dog den fordel, at i det mindste halvdelen af hvert stolpehul kan blive efterladt intakt.

Philip Barker ser anderledes på sagen. Han skriver: »It should be a golden rule that every excavational problem should be tackled horizontally, from above. In other words, do not dig from the side of the feature to determine its limits, but lower the whole surface, if necessary a few millimeters at a time, until the soil differences can be seen. In this way much less damage will be done (sic!) and far fewer mistakes made«. (p. 75).

Hvorledes en sådan udgravning skal foretages, ses på fig. 34 i bogen. Det viste stolpehul er gradvist skåret bort, lag for lag, og der er foretaget en omhyggelig opmåling, hver gang et nyt lag er afdækket. Ved udgravningens afslutning står Philip Barker med et sæt opmålinger af de mange faser, og utvivlsomt

også med mange gode fotografier. Men hvor er stolpehullet? Det ligger oppe i luften. Der er ikke bevaret den mindste smule af det.

Hvis vi – for at tage et eksempel – havde fulgt Philip Barkers »Golden Rule« på vikingeborgen Fyrkat (hvor metoden forøvrigt blev prøvet med godt resultat af Svend Søndergaard i 1950'erne på nogle særligt vanskelige stolpehuller), ville vi efter udgravningerne have stået med en borgplads, der var totalt raseret for ægte levn fra vikingetiden. Dette havde været totalt uacceptabelt, både videnskabeligt og for offentligheden, som besøger dette fortidsminde, der i så fald knapt ville have været noget fortidsminde længere.

Philip Barker understreger i sin bog, at »excavation is always destructive«, og indledningskapitlet hedder ligefrem »The Unrepeatable Experiment«. Det er da også rigtigt, at hvis man følger Barkers anvisninger, bliver udgravning identisk med total ødelæggelse. Selv profilbænke i udgravninger er for ham en uting. Han vil »keep them to a minimum«, og opererer i stedet med såkaldte »cumulative sections«, der kun eksisterer på tegnebrættet. Det er en fattig erstatning. Philip Barker glemmer, at de profiler, der får lov at blive stående, når man sænker niveauet i udgravningen, ikke kun tjener som hjælpemiddel for arkæologen under arbejdet, men også har en anden og endnu vigtigere funktion. Når udgravningen kastes til igen, bliver de tilbage som vidnesbyrd – ofte endog det eneste vidnesbyrd – om de jordlag der ellers er fjernet under udgravningsprocessen.

At der kan opnås fremragende resultater ved vandret snitgravning, vil jeg ikke bestride. Det illustreres smukt af fig. 29 og 30 i Barkers bog, der viser undersøgelsen af en grube på voldstedet Hen Domen. Men gruben er i løbet af undersøgelsen forsvundet 100 %. På ikke truede fortidsminder bør metoden derfor efter min mening kun anvendes i meget specielle tilfælde. Prisen – den totale ødelæggelse af den undersøgte forekomst – er for høj.

Jeg opfatter den manglende respekt for bevaringshensynet, der præger Philip Barkers bog, som et beklageligt vidnesbyrd om, at denne dygtige og i så mange henseender sym-

patiske videnskabsmand er blevet angrebet af den farlige sygdom *rabies archaeologorum*, der har ramt så mange feltarkæologer. Patienterne tror, at de i arkæologiens hellige navn er berettiget til at ødelægge deres udgravningsobjekter, og særligt hårdt angrebne – som Philip Barker – vil endog hævde, at de slet ikke kan undgå det.

Det er naturligt, at enhver arkæolog ønsker at tvinge så mange oplysninger som muligt ud af sit udgravningsobjekt. Men dette må ske under nøje afvejning af målet med to andre hensyn, der også må tages: for det første kravet om, at fortidsmindet må overleve og også efter udgravningen fremtræde som et historisk og arkæologisk monument. For det andet må det være hans pligt at give eftertidens arkæologer mulighed for at kontrollere udgraverens resultater og efterprøve dem med nye metoder.

Jeg vil nu for en stund forlade Philip Barker og vende mig til borgarkæologien, idet jeg vil spørge, om de mange store undersøgelser af borge og frilæggelse af ruiner rundt om i Europa i dag foregår på en forsvarlig måde?

Lad mig først gentage, at sammenlignet med tidligere tiders undersøgelser er der sket store fremskridt. Udgravningerne foretages langt mere professionelt. De gamle borgforskere efterlod ubekymret deres udgravninger med åbne huller og med jorddynger på vilkårlige steder. Vore dages arkæologer rydder pænt op efter sig, og der gøres en stor indsats for at få de frilagte ruiner til at fremtræde på en så anskuelig måde som muligt. Der er da heller ingen tvivl om, at offentligheden i almindelighed opfatter udgravningerne som en vinding for borgruinerne, især når mure og fundamenter, der tidligere var dækket af jord, er blevet bragt frem i lyset og tegner billedet af den bebyggelse, der engang har været på borgpladsen.

Men holder denne positive bedømmelse, når vi anlægger et bevaringsmæssigt og videnskabeligt syn på udgravningen? Det tror jeg ikke.

Ved fremgravningen fremtræder ruinerne ofte i særdeles velbevaret stand, beskyttet af jorddækket i mange hundrede år. Men hvad

udsætter vi dem for, når de nu atter ser lyset i det barske tyvende århundrede? Ofte en skånselsløs beskadigelse – i nogle tilfælde som følge af frostsprængninger og anden klimatisk påvirkning, andre steder især kemisk nedbrydning på grund af luftforureningen, uheldige steder endda begge dele. Hvad der ser smukt og frisk ud i dag, kan om tyve år være ynkeligt forfald. Før vi har lært at sikre vore ruiner ordentligt mod ødelæggelse, bør vi vise langt større tilbageholdenhed med at lade dem stå fremme. I mange, mange tilfælde ville det eneste rigtige være at dække ruinerne med jord igen, når udgravningen er slut.

Men dette er kun én side af bevaringsproblemet og måske ikke engang den vigtigste. Den anden gælder de aflejringer – jord, affald, nedbrydningslag, vidnesbyrd om brande etc. – der ved århundreders aktivitet har lagt sig på borgpladsen. Disse aflejringer er med deres mangeartede spor af menneskelig virksomhed ofte endnu vigtigere arkæologiske levn end murene selv. Men endog hensynsfulde arkæologer, der ikke ville drømme om at nedbryde en stump middelalderligt murværk, fjerner uden skrupler alle sådanne jordlag fra øverst til nederst. Selvom lagene bliver undersøgt inden bortgravningen, er det dog væsentlige sider af borgens historie, som derved forsvinder for altid – op i den blå luft som Philip Barkers stolpehuller og gruber, som vi betragtede før.

Hertil kommer, at jordlagene med deres indhold af oldsager ofte er vigtige kilder til datering af faserne i borgens bygningshistorie, når de betragtes i relation til mure, gulve etc. Fjernes de helt – som det så ofte sker ved totaludgravninger af borge – kan man nok få værdifulde oplysninger undervejs, men så står vi netop ved »the unrepeatable experiment«, hvor beviserne er ødelagt og eftertiden alene har udgraverens opfattelse af de stratigrafiske forhold at henholde sig til.

Dette er betænkeligt. Totaludgravninger, hvor man overhovedet ikke skåner jordlagene eller blot dele af jordlagene, er for mig at se et udtryk for en unødvendig og skadelig arkæologisk perfektionisme. Mindre kan gøre det. Det er sjældent, at man ikke kan undvære at udgrave en del af objektet. Det burde være en

kær pligt og en æressag for enhver arkæolog at stræbe efter at levne så meget som muligt af de arkæologiske forekomster til eftertiden.

Ved udgravningerne på Fyrkat, som jeg nævnte før, er dette problem søgt løst på to måder. For det første er den ene fjerdedel af borgområdet efterladt totalt udgravet, og denne fjerdedel vil i hvert fald ikke blive rørt i min levetid. Nogle af mine kolleger har givet udtryk for, at de finder denne disposition blødsøden og tåbelig. Men jeg vil fastholde, at det er den eneste ansvarlige måde at behandle et så vigtigt fortidsminde på. Hertil kommer, at en række af de vigtigste stolpehuller på Fyrkat er udgravet ved lodret snit, således at mindst halvdelen af hvert eneste hul er bevaret. Fremtidige skeptikere vil således til enhver tid kunne grave sig ned til stolpehullerne og kontrollere vore tolkninger, og på den udgravede fjerdedel vil de kunne benytte nye metoder, som måske slet ikke er opfundet i dag.

De færreste borge er så symmetrisk opbyggede som Fyrkat, og det vil kun undtagelsesvis være rationelt at skåne en bestemt del af borgen for undersøgelse. Man må da gribe opgaven an på en anden måde, f.eks. ved at undlade at grave husene på borgpladsen fuldstændigt ud, og ved at efterlade bredere eller smallere bæltter af jord på langs og tværs af voldstedet.

Ulemperne er naturligvis, at man – når man skåner dele af anlægget – måske går glip af vigtige iagttagelser, og at man ikke kan fremvise hele anlægget i frilagt form for de besøgende, men må overlade mere til disses fantasi. Men disse ulemper opvejes efter min mening rigeligt af bevidstheden om, at borgen trods udgravningen stadig har bevaret væsentlige arkæologiske værdier i intakt stand.

For tredje og sidste gang vender jeg tilbage til Philip Barkers bog. Hvis jeg skulle skrive et nyt indledningskapitel til »Techniques of Archaeological Excavation« ville det komme til at lyde således:

»Kære arkæolog! Du har et stort ansvar. At grave er en vigtig og selvfølgelig ting for enhver arkæolog, men heraf følger ikke nødvendigvis, at alt skal udgraves. Feltarkæologi er

ifølge sin natur i nogen grad et destruktivt foretagende, og vi må alle være interesseret i at begrænse de ødelæggelser, der kommer af udgravningerne, så meget som muligt. Når det drejer sig om nødudgravninger, hvor dit objekt alligevel skal ødelægges af andre, behøver du naturligvis ikke at tage hensyn til bevaring af de arkæologiske forekomster. Men før du overhovedet går i gang med en udgravning af et ikke truet objekt, bør du stille dig selv tre spørgsmål.

Det første hedder: *Er det nødvendigt at foretage denne undersøgelse?* Udgravning af et velbeskyttet arkæologisk objekt kan kun forsvares, når det er led i et velovervejet og velmotiveret arkæologisk forskningsprogram. Almindelig videbegærlighed er ikke et tilstrækkeligt argument. Perspektiverne ved den planlagte udgravning bør række langt ud over objektet selv.

Det næste spørgsmål du skal stille dig selv er: *Er jeg dygtig nok til at foretage denne udgravning?* Dette spørgsmål tager ikke alene sigte på dine personlige kvalifikationer, men også på den arkæologiske tekniks nuværende stand. Mange objekter er så komplicerede, at vi med vore nuværende indsigt og hjælpemidler ikke kan opnå det fulde udbytte ved udgravning. Graver du alligevel sådanne steder, vil dine arkæologiske efterfølgere med god grund kunne forbande dig, fordi du spolerede arkæologiske værdier.

Det tredje spørgsmål hedder: *Har jeg tid og penge til at udgrave mit objekt omhyggeligt nok?* Du må være opmærksom på, at det ikke er forsvarligt at gøre indgreb i et beskyttet objekt for at løse blot et enkelt eller få af de problemer, der er i jordlagene. Der er i arkæologien alt for mange eksempler på, at arkæologer under jagten på de enkeltheder, der netop interesserede dem, hensynsløst har ødelagt andre og i virkeligheden ikke mindre interessante forekomster på stedet. Den sorte liste over sådanne arkæologer skulle nødtigt indeholde dit navn.

Tænk alvorligt over disse tre spørgsmål. Tøver du det mindste med svaret på blot ét af dem, bør du blive hjemme. Kun når du kan besvare dem alle med et klart og rungende ja, bør du iværksætte din udgravning.

Men før du sætter spaden i jorden, skal du besvare spørgsmål nummer fire: *Hvordan kan jeg udgrave dette objekt med et maksimum af resultater kombineret med et minimum af ødelæggelse i de arkæologiske forekomster på stedet?* Ingen udgravning af et velbeskyttet anlæg bør være et »unrepeatable experiment«. Det er din pligt at beskytte så meget som muligt fra bortgravning. For det første for at sikre objektets fortsatte beståen som fortidsminde, for det andet for at efterlade vidnesbyrd til dokumentation af dine egne resultater, for det tredje for at give eftertiden mulighed for at arbejde videre på stedet og forbedre dine resultater ved hjælp af fremtidens udgravningstekniske fremskridt og nye naturvidenskabelige metoder. Besvarelsen af dette spørgsmål er altid vanskeligt, og der må i hvert enkelt tilfælde tilvejebringes et kompromis mellem udgraverens videnskabelige ønske om at vide mest muligt og hans ansvar som fortidsmindets værner.

Dette leder over i spørgsmål nummer fem, som må stilles ved afslutningen af udgravningen.

Det hedder: *Hvordan skal jeg efterlade fortidsmindet?* Din opgave er her at sørge for, at det udgravede fortidsminde på samme tid bliver anskueligt for de besøgende og æstetisk tiltalende, samtidig med at du beskytter de fremgravede levn mod forfald. Også her er et kompromis nødvendigt. Efter min mening må hensynet til objektet veje tungere end hensynet til de besøgende. Vi bør ikke frilægge ruiner, hvis dette vil ødelægge dem.

Disse fem spørgsmål er helt centrale for alt feltarkæologi i dag, hvor der bekostes mere på arkæologisk udgravning end nogensinde før, og hvor vi i begejstring over vore nye tekniske muligheder alt for ofte går for hårdt til værks.

Vi har daglig anledning til at begræde de ødelæggelser af fortidsminder, der sker ved vejarbejde, byggeri etc. Men disse ødelæggelser burde i det mindste bevirke, at vi bliver dobbelt så ihærdige i vore bestræbelser på at undgå unødvendig ødelæggelse af de objekter, vi selv vælger til udgravning. Ikke et øjeblik må vi glemme, at det er feltarkæologens fornemste pligt at bevare fortiden for fremtiden«.

Når dette foredrag, der er skrevet til forelæggelse for et europæisk publikum, nu efter opfordring udsendes i en dansk version, kan der være grund til at tilføje nogle bemærkninger specielt om forholdene i Danmark, hvor *rabies archaeologorum* måske ikke har den udbredelse og de voldsomme følgevirkninger, der kan registreres mange steder i udlandet, men hvor sygdommen dog også afstedkommer beklagelige ødelæggelser. Bacillen findes hos alle feltarkæologer, og der er næppe nogen af os, der kan sige sig helt fri for at have gravet mere bort, end han burde.

Ødelæggelserne sker som følge af arkæologernes overvældende grådighed og ved hensynsløs eller tankeløs adfærd. *Grådighed* er det, når arkæologen partout vil grave sit objekt 100 % ud, enten af perfektionisme eller af frygt for ikke at få alle enkeltheder med. *Hensynsløsheden* møder vi hos de arkæologer, der koldblodigt lukker øjnene for forekomster fra andre perioder end den, han er på jagt efter, og graver dem bort undervejs uden at registrere dem eller give sagkyndige kolleger lejlighed til at undersøge dem. *Tankeløsheden* er måske den værste af ødelæggerne, fordi den ret beset bundler i en manglende respekt for fortidsmindet. Den har mange former, og jeg kan ikke lade være med at nævne et aktuelt eksempel. En nyligt udkommen publikation beretter med stolthed, at man har »udviklet« en ny metode til lokalisering af forsvundne bebyggelser: For at undgå den tidkrævende og kostbare udgravning af prøvehuller får man ejeren af det mistænkte areal til at pløje dybere, end han ellers ville have gjort, for derved at bringe hidtil urørt materiale op til overfladen. Billigt og effektivt! Og aldeles uforvarsomt.

Netop i disse år, hvor der af beskæftigelsesmæssige grunde iværksættes arkæologiske millionprojekter rundt om i landet, er der årsag til at advare mod tankeløse indgreb i fortidsminderne. De store arbejdshold egner sig ikke til finere arkæologisk udgravning, og de

arkæologer, der får ansvaret for disse projekters gennemførelse, bør tænke sig særdeles godt om, når de udvælger udgravningsobjekterne og stikker udgravningsfelterne ud.

Fredningen af vore fortidsminder må også være en fredning mod ødelæggende arkæologiske indgreb.

Bjørn Poulsen:

Møntbrug i Danmark 1100–1300

I Fortid og Nutid XXVII, 1977, s. 4 ff. behandlede Kirsten Bendixen »Mønternes funktion i Danmark c. 1075 til c. 1300 belyst ved skriftlige og numismatiske kildeudsagn«. Som K. Bendixen understreger er emnet kompliceret, kontroversielt og lidet gennemarbejdet. Den møntpolitiske udvikling kan dog i store træk fastlægges, derimod er vor viden om møntcirkulationen endnu ringe. Et delproblem herunder berøres i artiklen s. 18–19 – »Mønter var noget almindelige mennesker havde«. Forsigtigt undlader K. Bendixen at gå yderligere ind på det. Spørgsmålet er imidlertid om man ikke kan vove en vis kronologisering af udviklingen på dette område.

Hvornår begyndte mønt i større udstrækning at cirkulere mellem brede befolkningsgrupper i middelalderens Danmark? Til dette spørgsmål skal her præsenteres en række kilder.

I tiden efter år 1000 oplever hele Europa en voksende brug af mønt. I Italien bliver der møntmangel på grund af større omsætning. I årene op mod 1075 tvinges handelen til for en stor del at klare sig med naturalier. Men ved dette tidspunkt erstattes disse af en voldsomt stigende møntprägning. Omkring 1140 er naturalierne udtrængt og markedets behov dækket.¹

Denne udvikling breder sig over hele Europa. 1050–1100 er mønten et fast led i Frankrigs landbrug og måske endnu tidligere i

1. Herlihy, D: Treasure Hoards in the Italian Economy. *Economic History Review* 2, X, 1957.